

ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Αγία Τριάδα Λιγορτύνου

Η ανασκαφή του ερειπωμένου δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού της Αγίας Τριάδας Λιγορτύνου πραγματοποιήθηκε το 2008. Αποκαλύφθηκαν η κάτοψη του ναού και του νάρθηκα και υπολείπεται η αφαίρεση της επίκωσης από το δυτικό τμήμα του κυρίως ναού (εικ. 1-2).

Εικ. 1-2. Ηράκλειο.
Ανασκαφή ναού Αγίας
Τριάδας Λιγορτύνου.

Ηράκλειο

Οδός Αλμυρού, οικόπεδο εντός των ενετικών τειχών

Το οικόπεδο ιδιοκτησίας ΕΡΓΟΕΞΠΕΡ Α.Ε. βρίσκεται στο κέντρο της παλιάς πόλης. Από την αρχή της έρευνας κυριαρχούσε η διατάραξη των στρωμάτων με χαρακτηριστική οθωμανική κεραμική, βενετσιάνικα λεπτεγχάρakta πινάκια μαζί με νεότερες πορσελάνες, οπτές πλίνθους, νεότερα βοτσαλωτά. Αποκαλύφθηκαν ισχυροί τοίχοι με μεγάλο μήκος και σε κάθετη μεταξύ τους διάταξη. Πάνω σε αυτό αποκαλύφθηκαν οι γενέσεις δύο τόξων, όπως επίσης πλήθος από χαράγματα.

Στο δάπεδο του χώρου αυτού βρέθηκαν επάλληλα στρώματα καταστροφής, άφθονη ακόσμητη και εφυσωμένη κεραμική του 13ου αιώνα, πολλές γυάλινες βάσεις από κανδήλες και περίτεχνα στελέχη ποτηριών της πρώιμης ενετοκρατίας. Σημαντικό στοιχείο για τη χρονολόγηση στάθηκε η ανεύρεση πλήθους νομισμάτων στο μεγαλύτερο μέρος των αδιατάρακτων στρωμάτων βυζαντινής και αραβικής περιόδου.

Η ανασκαφή παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς η εντατική κατοίκηση αποκαλύπτεται σε επάλληλες φάσεις. Χαρακτηριστικό, επίσης, είναι ότι βρέθηκαν πολλά ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη εντοιχισμένα σε νεότερους τοίχους. Τα επάλληλα στρώματα καταστροφής έφτασαν μέχρι την περίοδο της αραβοκρατίας, η οποία από τα 4 μ. περίπου και κάτω ήλθε στο φως με ισχυρότατες κατασκευές, ευρύτατα δωμάτια, αντιπροσωπευτική αραβική εφυσωμένη και ακόσμητη κεραμική, μεγάλο αριθμό νομισμάτων, ακόσμητα μονόμυξα λυχνάρια και μεγάλες λαγίνες παλαιστινιακού τύπου.

Η παλαιότερη οικοδομική φάση που βρέθηκε σε βάθος 7,20 μ. υποθέτουμε ότι ίσως είναι παλαιοχριστιανική λόγω των κινητών ευρημάτων.

Τέλος, το πιο σημαντικό εύρημα είναι καμαρωτή κρήνη που βρέθηκε σε βάθος 4,65 μ. (εικ. 3),

μοναδικό για την πόλη δείγμα κοσμικής αρχιτεκτονικής της αραβοκρατίας, όπως τεκμηριώνεται τόσο από τα νομίσματα που βρέθηκαν μπροστά στο μαρμάρινο πλακόστρωτο δάπεδο, όσο και από την κεραμική.

Οδός Ερωτοκρίτου, οικόπεδο ιδιοκτησίας ΞΕΝΙΚΑΚΗ Α.Ε., εντός των ενετικών τειχών
Το 2008 αποκαλύφθηκε συγκρότημα λουτρού στο παραπάνω οικόπεδο (εικ. 4). Στη νοτιο-ανατολική γωνία αποκαλύφθηκε το τεταρτημόριο του θόλου του «μέσου οίκου». Στην ανατολική πλευρά του χώρου αυτού βρέθηκε το ήμισυ τόξου που τον στηρίζει. Είναι κατασκευασμένο από επάλληλους λαξευμένους δόμους και φέρει οπές φωτισμού, όπως και ο θόλος. Στον ανατολικό τοίχο βρέθηκε άνοιγμα που επικοινωνεί με τη δεξαμενή θέρμανσης του νερού. Ο τοίχος αυτός φέρει υπόλευκο κονίαμα με ερυθρές ζώνες, όπου υπάρχουν κεραμικοί κρουνοί. Κάτω από ισχυρό δάπεδο από ασβεστοκονίαμα βρέθηκαν τα πύλινα τετράγωνα υπόκαυστα, εντοιχισμένοι αγωγοί για την κυκλοφορία του θερμού αέρα.

Η κεραμική που βρέθηκε σε βάθος 4 μ. συνίσταται από όστρακα λεπτεγχάρκτων πινακίων και άφθονα ακόσμητα όστρακα από χρηστική κεραμική.

Βόρεια και σε επαφή με το κεντρικό δωμάτιο, βρέθηκε και δεύτερο υπόκαυστο. Στη βόρεια πλευρά του ανατολικού τοίχου βρέθηκε θύρα κτισμένη με αργούς λίθους σε μεταγενέστερη εποχή. Σε βάθος -3,70 μ. από την οροφή, βρέθηκε συμπαγές ασβεστοδάπεδο, ανάλογο του «μέσου οίκου». Παράλληλα, επίσης, με τους τοίχους υπάρχουν κατεστραμμένα χαμηλά θρανία και εσοχές για την υποδοχή των μαρμαρίνων πλακών του δαπέδου. Ωστόσο, το δάπεδο είχε καταστραφεί και το υπόκαυστο είχε πληρωθεί με μεγάλους αργούς λίθους, μεταξύ των οποίων βρέθηκε και ένα μαρμάρινο γλυπτό αρχιτεκτονικό μέλος, ίσως θωράκιο. Το λουτρό διατηρείται σχεδόν ακέραιο στο μεγαλύτερο μέρος του, καθώς διασώζεται η οροφή του «μέσου οίκου» και του πλευρικού σε αυτό θαλάμου. Επίσης, οι άλλοι χώροι σώζονται σε όλο το αρχικό τους ύψος που είναι περίπου 6 μ. και θεμελιώνονται πάνω στο φυσικό βράχο.

Μπεντενάκι, εντός των ενετικών τειχών
Το Μάρτιο του 2008, κατά την εκτέλεση εργασιών του Οργανισμού Λιμένος Ηρακλείου, στην περιοχή γνωστή ως «Μπεντενάκι», απο-

καλύφθηκαν αρχαιότητες, σημαντικές για την τοπογραφία της πόλης του Ηρακλείου.

Έως σήμερα, η ανασκαφική έρευνα έχει αποκαλύψει ένα κτηριακό σύμπλεγμα με διπτό χαρακτήρα, αμυντικό και λατρευτικό (εικ. 5-6). Έχει αποκαλυφθεί τμήμα πύργου, με μεγάλους ισόδομους λίθους, καθώς και τμήματα διαφόρων εγκαταστάσεων, όπως θολοσκεπής χώρος-στοά, φρέατα, δεξαμενές, βοτσαλωτά και πλακόστρωτα δάπεδα. Στην παραπάνω οχύρωση προσκολλήθηκε σε μεταγενέστερη φάση κόγχη ιερού και μετατράπηκε σε ναό. Ο ναός φέρει τοιχογραφικό διάκοσμο που σώζεται αποσπασματικά και χρονολογείται στα τέλη του 13ου-αρχές του 14ου αιώνα. Σώζεται ολόκληρη η κόγχη του ιερού, με ίχνη από την παράσταση των Συλλειτουργούντων Ιεραρχών, το δάπεδο και το αποτύπωμα της Αγίας Τράπεζας. Στο νότιο τοίχο του ναού σώζεται η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας με ποινές των Κολασμένων. Στο δυτικό τοίχο, αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες, με φυτικά και διακοσμητικά μοτίβα και την παράσταση της Βαΐοφόρου. Σε όλη την έκταση του δαπέδου σώζονται τάφοι, καθώς και δύο επιμελημένα αρκοσόλια στον τοίχο της βόρειας κεραίας της ενετικής περιόδου. Οι τάφοι συνεχίζονται και εκτός του δυτικού ορίου του συγκροτήματος.

Ο ναός ήταν άγνωστος. Σε χάρτη του Domenico Rossi da Este του έτους 1567 μνημονεύεται ανατολικά του Αγίου Πέτρου και προς το παράκτιο τείχος η Santa Catarina ruinata, ενώ σε χάρτη του ίδιου του 1570 δεν σημειώνεται πλέον τίποτα στη θέση αυτή. Η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί.

Εικ. 3. Ηράκλειο, οδός Αλμυρού, οικόπεδο ΕΡΓΟΕΞΠΕΡ Α.Ε. Κρήνη της αραβοκρατίας.

Εικ. 4. Ηράκλειο, οδός Ερωτοκρίτου, οικόπεδο Ξενικάκη Α.Ε. Αποψη της ανασκαφής.

Εικ. 5. Μπεντενάκι. Γενική άποψη της ανασκαφής (2008).

Βυζαντινό - παλαιοενετικό τείχος

Το 2006 μετά από κατεδαφίσεις παλαιών κτισμάτων στην οδό Χάνδακος, αποκαλύφθηκαν τμήματα του παλαιοενετικού τείχους του Ηρακλείου. Στο οικόπεδο Κ. Κόρογλου αποκαλύφθηκε η θεμελίωση διατειχίσματος της παλαιοενετικής διαπλάτυνσης του αραβοβυζαντινού τείχους, καθώς και μέρος του λιθωμένου πρσανούς προπετάσματος, όπου και σώζεται οπή απορροής των ομβρίων του άλλοτε διαδρόμου κυκλοφορίας που υπήρχε πάνω στις επάλλξεις του οχυρού.

Στο οικόπεδο Ι. Αγγελάκη (εικ. 7) αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα του πρσανούς του παλαιοενετικού τείχους, καθώς και οι κάθετοι τοίχοι που συνέδεαν την ενετική προσθήκη με το παλαιότερο βυζαντινό (διατειχίσματα).

Εικ. 6. Μπεντενάκι. Λεπτομέρεια τοιχογραφικού διακόσμου.

Κατά τις εργασίες στατικής ενίσχυσης του κτηρίου «Αχτάρικα» (Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη) (εικ. 8-9) που ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1930, αποκαλύφθηκε στο νότιο τμήμα του κτηρίου, στον εξωτερικό αίθριο χώρο και στη νοτιοδυτική πλευρά προς την οδό 25ης Αυγούστου, όλη η εσωτερική παρειά του παλαιού τείχους που διατηρήθηκε ανάμεσα στις κολόνες από οπλισμένο σκυρόδεμα. Το τείχος σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση, κυρίως όμως διακρίνεται η σύνδεσή του με την κατεστραμμένη κατά το σεισμό του 1856, Πύλη *Voltone*.

Το Μάρτιο του 2009 η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε εκτός των ορίων του κτηρίου και αποκαλύφθηκε η συνέχεια του εξωτερικού τοίχου του πύργου, που όριζε την ανατολική πλευρά της Πύλης *Voltone*. Εξωτερικά αποκαλύφθηκε το πρανές σε μήκος 2, ύψος 5 και πλάτος 3 μ.

Η εξωτερική επιφάνεια είναι εξαιρετικά ισχυρή και απαρτίζεται από ισόδομους πωρόλιθους, οι οποίοι είναι μεγαλύτεροι σε μέγεθος από το υπόλοιπο τείχος. Το τείχος θεμελιώθηκε σε βάθος -5 μ. με την εκσκαφή του βράχου απ' ενός για να στερεωθεί, απ' ετέρου για να αποτρέψει την υποσκαφή του. Στη συνέχεια τα ορύγματα εσωτερικά και εξωτερικά καλύφθηκαν με άμμο.

Σε επαφή με το πρανές, μέσα στην τάφρο σε βάθος 0,80 μ. βρέθηκε τοίχος πλάτους 0,90 μ. με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., που σε βάθος 2,50 μ. σχηματίζει ισχυρό τόξο που θεμελιώνεται στο φυσικό βράχο. Το τόξο είναι διαμπερές και πιθανά είχε ανακουφιστικό ρόλο. Είναι σαφώς μεταγενέστερο του τείχους, εφόσον δεν εμπλέκεται με αυτό, διαφέρει χαρακτηριστικά ως προς τον προσανατολισμό, την τοιχοποιία και το συνδετικό υλικό.

Περίπου σε αυτό το βάθος βρέθηκε στρώμα καταστροφής. Σε λιθοσωρό με ίχνη καύσης αποκαλύφθηκαν οστά, εξαιρετική ύστερη ενετική εφυσωμένη κεραμική, άφθονες οθωμανικές πίπες, πολλά πυρομαχικά και δεκάδες ενετικά σολδίνια που ξεπερνούν τα εκατό. Πιθανά, πρόκειται για ευρήματα της περιόδου της πολιορκίας από τους Οθωμανούς στο β' μισό του 17ου αιώνα.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η εσωτερική παρειά του τοίχου του εξώπυργου. Όπως και εξωτερικά, θεμελιώνεται κατά τι ψηλότερα στο βράχο. Η παρειά κλιμακώνεται, όχι από πάνω προς τα κάτω αλλά αντίθετα, με διακριτούς αναβαθμούς κατασκευασμένους από αδρά κα-

Εικ. 7. Οδός Χάνδακος, οικόπεδο Ι. Αγγελάκη.

Εικ. 8. «Αχτάρικα». Η εσωτερική παρειά του τείχους.

Εικ. 9. «Αχτάρικα». Οι πλευρικοί τοίχοι στην εσωτερική πλευρά του τείχους.

τεργασμένους τετράγωνους λίθους σε επάλληλες σειρές, με συνδετικό υλικό πηλάσβεστο. Κάθε αναβαθμός έχει μέσο ύψος 0,45 μ. και πλάτος περίπου 0,30 μ. σε συνολικό ύψος 5 μ. Σύμφωνα με τα σχέδια του Μανέα Κλώντζα και του Buondelmonti, οι πύργοι εκατέρωθεν της *Voltone* ξεπερνούσαν κατά πολύ τα 10 μ., που ήταν το ύψος των ευθύγραμμων τμημάτων. Ο μεγάλος όγκος τόσο σε ύψος όσο και σε πλάτος των πύργων, όπως φαίνεται επίσης σε κάτοψη στο χάρτη του Verdmuller και του Coronelli, πιθανά επέβαλλε μια στατική λύση τέτοια, όπου οι πύργοι θα λειτουργούσαν συνολικά και αυτόνομα.

Επίσης, σε τομή που ορίζεται από τη βόρεια παρειά του τείχους και σε μήκος 4 μ. Β.-Ν. βρέθηκαν τοίχοι μέσου πλάτους 0,60 μ., που μαζί με το τείχος σχηματίζουν δωμάτιο περίπου 12 τ.μ. με επάλληλα δάπεδα χωρίς κανένα πέραςμα. Οι τοίχοι αυτοί είναι ενετικής εποχής, όπως μαρτυρεί η τοικοποιία, ωστόσο δεν εμπλέκονται με το τείχος.

Το σύνολο, συνεπώς, των ευρημάτων χρήζει περαιτέρω έρευνας, προκειμένου να διαπιστωθεί ο ρόλος του σε σχέση με την οχύρωση και να αποκαλυφθεί δυτικά η βάση της Πύλης *Voltone*, που μετά από την εκσκαφή για τη διέλευση των αποχετευτικών αγωγών το 1992, καλύφθηκε με αδρανές υλικό.

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Ναός Αγίου Φραγκίσκου (εικ. 10)

Αποκαλύφθηκε, σε επίπεδο θεμελίωσης, ολόκληρο σχεδόν το ανατολικό τμήμα του καθολικού της μονής του Αγίου Φραγκίσκου του Τάγματος των Franciscani Minori Osservanti Zoccolanti, το μεγαλύτερο μέρος του συνεχόμενου νότια διακονικού (*Sacristia*), καθώς

και τμήματα άλλων προσκισμάτων νοτιο-ανατολικά και σε επαφή με το ναό.

Ενδιαφέρουσα θεωρείται η αποκάλυψη της άλλοτε στεγασμένης με σταυροθόλια ταφικής κρύπτης του ναού, κάτω από το νότιο πτερό της εγκάρσιας προεξέχουσας κεραίας (*transetto*) της βασιλικής, που συνεχίζεται κάτω από το κεντρικό κλίτος και χωρίς ταφές κάτω από την αψίδα του Ιερού Βήματος. Το δάπεδο της κρύπτης που ενσωμάτωνε τις καλυπτήριες πλάκες των τάφων, ήταν από ερυθρώπη ασβεστοκονία. Πιθανότατα, η μαρτυρούμενη από τις πηγές κλίμακα πρόσβασης από το χοροστάσιο στην κρύπτη του ναού να βρισκόταν στο βόρειο πτερό του *transetto*, κάτω από την υφιστάμενη βιβλιοθήκη του μουσείου. Στον ανατολικό τοίχο του καθολικού αποκαλύφθηκε μία μόνο πεντάπλευρη αψίδα και όχι τρεις, όπως εμφανίζεται στο εν πολλοίς υποθετικό σχέδιο του Rewich. Εξωτερικά, στον ανατολικό τοίχο του ναού, καθώς και στο συνεχόμενο διακονικό, υπήρχαν ευθύγραμμες παραστάδες από λαξευτούς πωρόλιθους. Στη θεμελίωση της αψίδας, βρέθηκε μολύβδινο αναμνηστικό μετάλλιο του β' μισού του 14ου αιώνα, με παραστάσεις των αποστόλων Πέτρου και Παύλου στον εμπροσθότυπο και επιγραφή με το όνομα του Πάπα Γρηγορίου XI (30.12.1370-26.3.1378), στον οπισθότυπο. Μέσα στην τοικοποιία του βόρειου τμήματος της αψίδας υπήρχε φρέαρ κτιστό με λαξευτούς πωρόλιθους, που πιθανότατα αποτελούσε τη «θάλασσα» του ναού. Εκτός από τη συστάδα των κιβωτιόσχημων διώρων και θολωτών εσωτερικά τάφων ευγενών στην κρύπτη, που παρά τη σύλησή τους μας έδωσαν σημαντικότερα ευρήματα (λιθανάγλυφα οικόσημα, τμήματα κοσμημάτων, με-

Εικ. 10. Ηράκλειο. Ανασκαφή του ναού του Αγίου Φραγκίσκου (2000).

ταλλικά στοιχεία πολυτελών ενδυμάτων κτλ.), αποκαλύφθηκε μια ακόμα συστάδα κιβωτιόσχημων ενετικών τάφων, άλλοτε διώροφων με επίπεδη στέγαση, στο επίπεδο του δαπέδου του κεντρικού κλίτους του ναού, όπου θα πρέπει να είχαν ενταφιαστεί μέλη της αδελφότητας. Μέσα στις αναμοχλευμένες επιχώσεις των τάφων της δεύτερης συστάδας, βρέθηκαν αναθηματικά ελάσματα, βάσεις επιτραπέζιων κηροστατών, τμήματα από σχοινί της μοναστικής ζώνης των Φραγκισκανών μοναχών, τμήματα των μαρμαρίνων επιδαπέδιων πλακών του ισογείου, καθώς και πλήθος θραυσμάτων πώρινων διάτρητων διακοσμητικών αστερίσκων θωρακίων μεταξύ των κλιτών ή του εξώστη στον όροφο του χοροστασίου.

Ανατολικά του ναού και σε επαφή σχεδόν με το αραβοβυζαντινό τείχος που αποκαλύφθηκε, βρέθηκε και μια τρίτη συστάδα – οθωμανικών αυτή τη φορά – θολωτών κιβωτιόσχημων τάφων με πώρινες τρίβαθμες ή τετράβαθμες κρηπίδες. Στους τάφους αυτούς είχαν ταφεί οθωμανοί αξιωματούχοι, αν κρίνουμε από τα κομβία με την ημισέληνο και ίχνη άλλων μεταλλικών εξαρτημάτων στρατιωτικών στολών. Ιδιαίτερα συγκινητική ήταν η αποκάλυψη σε χαμηλό στρώμα στο ανατολικό και νότιο όριο του ανασκαφέντος χώρου, σκελετών των θαμμένων κατά χώραν νεκρών, υπερασπιστών της πόλης κατά την τελευταία

περίοδο της τουρκικής πολιορκίας της. Ανάλογο εύρημα είχε παλαιότερα αποκαλυφθεί σε ανασκαφική διερεύνηση του νότιου αύλειου χώρου του μουσείου από την αρχαιολόγο της Εφορείας Αικατερίνη Μυλοποταμιτάκη.

Οδός Μητσοτάκη 9, οικόπεδο ιδιοκτησίας Ε.-Α. Γραμματικάκη-Μιχελογιαννάκη (εικ. 11) Η έρευνα διεξήχθη το 2006. Αποκαλύφθηκαν, σε όλη την έκταση του οικοπέδου, ακίνητα ευρήματα, σε βάθος από 0,40 έως 5,33 μ. από τη στάθμη της οδού Μητσοτάκη, τα οποία καλύπτουν σε επάλληλα στρώματα όλες τις ιστορικές περιόδους από την αραβοκρατία έως τους οθωμανικούς χρόνους, με σημαντικότερα εκείνα που συνδέονται με τη μονή του Αγίου Πέτρου των Δομινικανών. Επισημαίνουμε ότι η οδός Μητσοτάκη χωρίζει το εν λόγω οικόπεδο από το νότιο τοίχο των παρεκκλησιών του Αγίου Πέτρου των Δομινικανών, ενώ τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα συνεχίζουν προς όλες τις κατευθύνσεις έξω από τα όρια του οικοπέδου.

Οικόπεδο ιδιοκτησίας ΓΕΝΕΚ, στη συμβολή των οδών Παπαγιαμαλή και Κορωναίου

Το οικόπεδο βρίσκεται βόρεια και σε μικρή απόσταση από το ναό του Αγίου Τίτου. Έχει ανασκαφεί το μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος που κυμαίνεται από 6,50 έως 7,50 μ. Αποκαλύφθηκαν οικοδομικές

φάσεις της τουρκοκρατίας, της ενετικής κυριαρχίας, και της Β΄ Βυζαντινής περιόδου. Κάτω από τα στρώματα αυτά αποκαλύφθηκε εκτεταμένο κτήριο με αραβική χρήση, όπως τεκμαίρεται από τα ευρήματα στα αδιατάραχτα ανασκαφικά στρώματα (ισλαμική κεραμική και πλήθος αραβικών νομισμάτων).

Ενιαίος τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. καταλαμβάνει όλο σχεδόν το μήκος του οικοπέδου. Η δόμησή του είναι εξαιρετικά επιμελημένη από μεγάλους ορθογώνιους λίθους κατά το ισόδομο σύστημα. Διατηρεί παραστάδες θύρας και κατώφλι ή πιθανόν τμήμα κλίμακας. Παράλληλα σε αυτόν τον τοίχο αποκαλύφθηκε δεύτερος, επίσης με εξαιρετικά επιμελημένη δόμηση. Εξωτερικά διατηρεί επίχρυσμα σε πολλά σημεία του. Μεταξύ των τοίχων αυτών βρέθηκε θύρα με το κατώφλι της.

Σε όλο το χώρο εντοπίστηκαν διάσπαρτα και εντοιχισμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη της πρωτοβυζαντινής περιόδου.

Ένα εκτεταμένο σύστημα υδαταγωγών με καλυπτήριες πλάκες, καθώς και ένας μεγάλων διαστάσεων κλίβανος οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το παραπάνω κτηριακό σύνολο πιθανόν να είχε βιομηχανική χρήση.

Τα κινητά ευρήματα που προέκυψαν, συνίστανται σε ακόσμητη κεραμική καθημερινής χρήσης, νομίσματα και θραύσματα γυαλιού.

Οικόπεδο στη συμβολή των οδών Βύρωνος και Θαλήτα, εντός των τειχών

Το οικόπεδο βρίσκεται δυτικά του Ι.Ν. του Αγίου Δημητρίου. Σε βάθος 3,45 μ. από το επίπεδο της οδού Βύρωνος βρέθηκαν κτηριακά κατάλοιπα με όχι ιδιαίτερα επιμελημένη αργολιθοδομή, κτιστοί αγωγοί στη νότια πλευρά του οικοπέδου, μία ορθογώνια δεξαμενή στη βόρεια πλευρά, καθώς και ένας μεγάλος κτιστός υδαταγωγός στη δυτική πλευρά με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα στο εσωτερικό του και καλυπτήριες πλάκες σχιστόλιθου με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Τα ευρήματα χρονολογούν τα κτηριακά λείψανα στη Β΄ βυζαντινή περίοδο. Στην ίδια περίοδο ανήκει συστάδα κτιστών τάφων στα βορειοανατολικά του οικοπέδου, με προσανατολισμό Α.-Δ., από αργούς λίθους και ημιλαξευμένα πελέκια. Οι περισσότεροι φέρουν καλυπτήριες πλάκες, ενώ σε ένα τάφο βρέθηκε καλυπτήρια πλάκα από τμήμα θωρακίου με εγχάρακτο σταυρό σε Β΄ χρήση.

Τα ευρήματα που προέκυψαν από το επόμενο στρώμα προσδίδουν στο χώρο χρήση στην

περίοδο της αραβοκρατίας, όπως μαρτυρούν τα νομίσματα, η κεραμική της (πινάκια, κύπελλα), λύχνοι με ίχνη καύσης, καθώς και κάποια αρχιτεκτονικά μέλη, που βρέθηκαν στο χώρο σε Β΄ χρήση. Ο χώρος αυτός, στο κέντρο περίπου του οικοπέδου, εδράζεται στο φυσικό βράχο, μέσα στον οποίο είναι λαξευμένες οι κυκλικές δεξαμενές με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα. Αποτελείται από κτήρια ισόδομης ή ψευδοισόδομης τοιχοποιίας επιμελημένης δόμησης με κατώφλια και μεγάλες εισόδους με λίθινες παραστάδες, με εντοιχισμένα υλικά σε δεύτερη χρήση, όπως μικρές γούρνες πωρόλιθου και μαρμάρινα μέλη. Πρόκειται για ένα κτήριο μεγάλων διαστάσεων, το οποίο σχετίζεται με το νερό, καθώς δεσπόζει στο κέντρο του ένα λαξευμένο φρεάτιο με τρεχούμενο νερό, συστάδα υδαταγωγών στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και στη νότια και δυτική πλευρά των κυκλικών δεξαμενών, πηλινών και κτιστών.

Ο χώρος αυτός είχε και μεταγενέστερη χρήση κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, όπως μαρτυρούν τα κεραμικά ευρήματα (πινάκια, λυχνάρια, κανάτια, πώματα χύτρας με εμπέστη διακόσμηση) και νομίσματα.

Μοίρες

Το οικόπεδο βρίσκεται επί της οδού 25ης Μαρτίου στο κέντρο της πόλης των Μοιρών. Βρέθηκε λουτρό που ανήκει στον «εν σειρά» τύπο. Αποκαλύφθηκαν οι τρεις κύριοι χώροι του λουτρώνα, καθώς και ο διάδρομος τροφοδοσίας των υποκαύστων. Η αίθουσα του θερμού (*caldarium*), που στεγαζόταν πιθανότατα με θόλο, βρισκόταν στα νότια και διατηρείται έως το ύψος της *suspensura*, που έχει καταρ-

Εικ. 11. Ηράκλειο, οδός Μητσotάκη, οικόπεδο Ε.-Α. Γραμματικάκη-Μιχελογιαννάκη. Άποψη της ανασκαφής.

ρεύσει στο εσωτερικό. Στο δυτικό τμήμα της διαμορφώνονταν λουτήρες και πιθανότατα μια πισίνα, πάνω από το στόμιο του *praeefurnium*. Εντοπίστηκαν στοιχεία θέρμανσης των τοίχων (*tubuli* και θραύσματα από *tegulae mammatae*). Το δωμάτιο του χλιαρού λουτρού (*tepidarium*) διέθετε χωριστό *praeefurnium* και τετράγωνους στυλίσκους υποκαύστου χωρίς σύστημα θέρμανσης των τοίχων. Ο χώρος του ψυχρού λουτρού (*frigidarium*) βρισκόταν στα βόρεια και στα ανατολικά του σχημάτιζε κόγχη που εκτεινόταν στο όμορο οικόπεδο. Το δάπεδό του βρέθηκε επιστρώμενο με παχύ υδραυλικό κονίαμα. Στα νότια του λουτρώνα διαμορφωνόταν επιμήκης πιθεώνας, πιθανόν για αποθήκευση κρασιού, καθώς οι πίθοι, που βρέθηκαν κατά χώραν, είχαν εντοιχιστεί μέχρι σχεδόν το χείλος τους για λόγους μόνωσης. Στα δυτικά του λουτρώνα διαμορφώνονταν χώροι αυλής ή κατοικίας, οι οποίοι σώζονται αποσπασματικά, καθώς σε οψιμότερη φάση ενσωματώθηκαν σε συγκρότημα δωματίων με οικιστική χρήση. Τα ερείπια του συγκροτήματος απλώνονταν κάτω από τους δρόμους στα βόρεια και νότια και κάτω από το όμορο οικόπεδο στα δυτικά.

Η αρχική φάση του λουτρού, με βάση την κεραμική και τη μορφή της τοιχοποιίας δεν μπορεί να τοποθετηθεί πρωιμότερα από τον 5ο αιώνα. Από τη στάθμη των δαπέδων της β' οικοδομικής φάσης, στο χώρο της κατοικίας, προήλθε ένας φύλλις του αυτοκράτορα Ηρακλείου με το γιο του Ηράκλειο Κωνσταντίνο, του έτους 626/7 ή 631/2. Η χρονολογία του νομίσματος είναι συμβατή με την κεραμική της β' οικοδομικής φάσης, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων δύο αέριους αμφορείς του τύπου TRC10 από το χώρο του πιθεώνα. Από τα κινητά ευρήματα ξεχωρίζει μια αέρινη σφραγίδα ευλογίας άρτου με το όνομα του ιδιοκτήτη της: {ICXC} ΒΟΗΘΙ ΔΟΥΛΩ CO(Y) [C]ΩΤΙΝΩ.

Από τα ανασκαφικά ευρήματα τεκμηριώνεται ότι το λουτρό παρέμεινε σε χρήση τουλάχιστον έως την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου. Σε περίοδο οψιμότερη της αρχικής οικοδόμησης, πιθανότατα στον 6ο αιώνα, μέρος των χώρων που απλώνονταν στα δυτικά του ανακατασκευάστηκε και είχε χρήση κατοικίας. Το εύρημα των Μοιρών αποτελεί το μοναδικό μέχρι σήμερα οικιστικό κατάλοιπο της ύστερης αρχαιότητας στην πόλη. Παραμένει αβέβαιο αν αποτελεί τμήμα μιας πλούσιας αγρέπαυλης, όπως εκείνη του

γειτονικού Καστελλίου, ή μιας μικρής κόμης, που αναπτύχθηκε στην περιφέρεια της πρωτεύουσας του νησιού Γόρτυνας.

Δήμος Βιάννου, Θέση «Λούτρα»

Μετά από αίτημα της ενορίας Ξενιάκου, διεξήχθη ανασκαφική έρευνα στα ερείπια του ναού των Αγίων Σαράντα, όπου διακρίνονταν ίχνη τοίχων και λιθόκτιστη αψίδα. Το νότιο τμήμα των ερειπίων του ναού καταλαμβάνει ο μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός των Αγίων Πάντων (1883). Αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι και ένα σταυρόσχημο βαπτιστήριο.

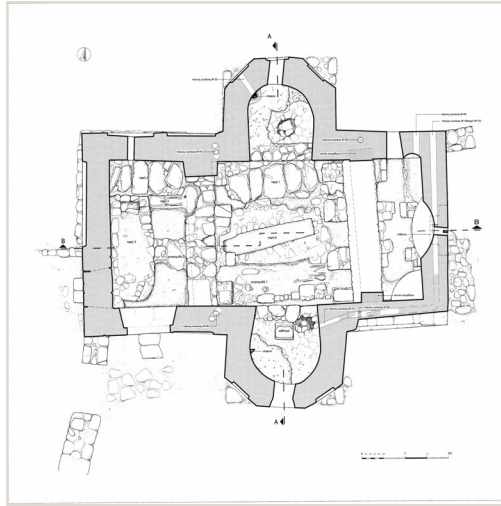
Ταφές: Ο Τάφος 1 βρίσκεται στο κεντρικό κλίτος, είναι καμαροσκεπής, κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και έχει είσοδο στον ανατολικό τοίχο που έκλεινε με πλάκα. Η είσοδος από τη θύρα στο εσωτερικό γινόταν μέσω βαθμίδας που καταλαμβάνει όλο το πλάτος του ανατολικού τοίχου. Η καμάρα φέρει επίπεδη διαμόρφωση στην επιφάνεια, η οποία εξυπηρετούσε την τέλεση νεκρικών τελετών. Στο δάπεδο του τάφου από την ανατολική πλευρά οδηγεί λιθόκτιστη βαθμίδα που καταλαμβάνει όλο το πλάτος του. Ο τάφος περιείχε οστά από ανακομιδές και δύο γυάλινα μυροδοχεία. Στο δυτικό τοίχο ανοίγεται κτιστή τετράγωνη εσοχή που περιείχε αμφορίσκο και οينوχοΐσκην. Με βάση την τυπολογία και τα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Ο Τάφος 2 που εντοπίστηκε στη βόρεια πλευρά του βόρειου κλίτους είναι κιβωτίοσχημος με κάλυψη από κεραμικές πλάκες. Ο Τάφος 3 που εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του βόρειου κλίτους είναι πανομοιότυπος με τον Τάφο 1, με τη διαφορά ότι η στέγασή του είναι από πλακοειδείς ογκώδεις ασβεστόλιθους και όχι καμάρα. Περιείχε οστά από ανακομιδές, γυάλινη οينوχόη και γυάλινο μυροδοχείο. Ο Τάφος 4 που βρέθηκε στο κεντρικό κλίτος είναι κιβωτίοσχημος, λιθόκτιστος και δεν έδωσε ευρήματα. Ο Τάφος 5 βρέθηκε στη νότια πλευρά του κεντρικού κλίτους και ήταν όμοιου τύπου με τον προηγούμενο, χωρίς κτερίσματα. Μια μεταγενέστερη παιδική ταφή εντοπίστηκε στο εσωτερικό της νότιας αψίδας.

Βαπτιστήριο: Στο βορειοδυτικό τμήμα βρέθηκε μικρό σταυρόσχημο βαπτιστήριο με πηλίνο αγωγό απορροής ύδατος, διαστ. 0,70-0,95 μ. Εσωτερικά διατηρούνται τμήματα από υδραυλικό κονίαμα. Η έρευνα θα συνεχιστεί.

Σπτεία, Κάτω Επισκοπή

Κατά τα έτη 2006-2007 διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του τρουλλαίου ναού των Αγίων Αποστόλων στην Κάτω Επισκοπή Σπτείας (εικ. 12). Πρόκειται για ιδιόρρυθμο αρχιτεκτονικά μνημείο, με τριμερή κάτοψη, πλευρικές κόγχες και αποκλίνοντα προσανατολισμό. Όπως κατέδειξαν οι ερευνητικές εργασίες στο μνημείο, αυτό προήλθε από μετατροπή μεσοβυζαντινού λουτρού κατά το 16ο αιώνα. Το δάπεδο στο εσωτερικό του ναού χρησιμοποιήθηκε εκτενώς ως χώρος ταφής. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε ποικίλα στοιχεία των επιδαπέδιων και υπόγειων εγκαταστάσεων του λουτρού ικανοποιητικά διατηρημένα στο ανατολικό τμήμα του μνημείου που χρησιμοποιείτο ως Ιερό Βήμα, ενώ οι τάφοι στο κεντρικό τμήμα είχαν προκαλέσει εκτεταμένη αναμόχλευση στο χώρο. Η ανασκαφή στο εσωτερικό των δύο κογχών αποκάλυψε τα αρχικά λουτρικά δάπεδα από υδραυλικό κονίαμα, ενώ στο δυτικό τμήμα του μνημείου δεν εντοπίστηκε κανένα στοιχείο που να σχετίζεται εμφανώς με το λουτρό.

Εικ. 12. Σπτεία, Κάτω Επισκοπή. Άγιοι Απόστολοι. Αποτύπωση.

Κόκκινα Σπτείας (πλησίον Καζάρμας). Χώρος του ΟΕΚ

Κατά το έτος 2008 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική διερεύνηση στο χώρο ανέγερσης του οικισμού του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας «ΣΗΤΕΙΑ III», στην περιοχή Κόκκινα Σπτείας. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε ορθογωνικά λαξευτά ταφικά ορύγματα, θεμέλια οικιστικών κατασκευών και τμήμα (μήκ. 10 μ.) «περιτειχίσματος» του 5ου-6ου αι. μ.Χ..

Προϊστάμενοι

Μιχάλης Ανδριανάκης (2003-2010)

Ιωάννης Βολανάκης (2004-2009)

Αικατερίνη Μυλοποταμιτάκη (2010)

Ανασκαφές

Αγία Τριάδα Λιγορτύνου

Οδός Αλμυρού, συμβολή των οδών Βύρωνος και Θαλήτα, οδός Ερωτοκρίτου, συμβολή των οδών Παπαγιαμαλή και Κορωναίου

Οικόπεδο Κόρογλου

Οικόπεδο Αγγελάκη, κτήριο «Αχτάρικα»

Μπεντενάκι

Οικόπεδο Μιχελογιαννάκη

Άγιος Φραγκίσκος

Μοίρες

Δήμος Βιάννου, θέση «Λούτρα»

Σπτεία, Κάτω Επισκοπή, Κόκκινα Σπτείας

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Αικ. Μυλοποταμιτάκη

Λ. Σταρίδα

Π. Επιτροπάκης

Ε. Κανάκη

Λ. Σταρίδα - Ε. Κανάκη

Π. Επιτροπάκης

Μιχ. Ανδριανάκης, Π. Επιτροπάκης

Βασ. Συθιακάκη

Γ. Κατσαλής

Μ. Μαρή